

Ніна Рогатинська,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та процесу юридичного факультету
Тернопільського національного
економічного університету

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ВЗЯТТЯ ПІД ВАРТУ ЯК ЗАПОБІЖНИЙ ЗАХІД В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Розглянуто важливі питання застосування запобіжного заходу взяття під варту в кримінальному провадженні. Наведено підстави застосування тримання під вартою. Особливу увагу приділено клопотанню слідчого, прокурора про застосування взяття під варту, що подається слідчому судді.

Ключові слова: запобіжний захід, тримання під вартою, підстава застосування, кримінальне провадження.

Рогатинская Н.

Некоторые особенности применения заключения под стражу в качестве меры пресечения в уголовном производстве

Рассмотрены важные вопросы применения меры пресечения заключения под стражу в уголовном производстве. Приведены основания применения содержания под стражей. Особое внимание уделено ходатайству следователя, прокурора о применении заключения под стражу, подаваемого следственному судье.

Ключевые слова: мера пресечения, содержание под стражей, основание применения, уголовное производство.

Rogatynska N.

Some peculiarities of imprisonment as a preventive measure in criminal proceedings

The article discusses important issues preventive measure of detention in criminal proceedings. An application of the grounds of detention. Particular attention is given to the petition prosecutor on the use of detention fed investigating judge.

Keywords: preventive measure detention, the base application, criminal proceedings.

Проблема порушення прав людини під час застосування запобіжних заходів в кримінальному провадженні була та залишається однією із найактуальніших в Україні. Інститут запобіжних заходів є способом забезпечення діяльності правосуддя щодо осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності, а у виняткових випадках – у відношенні осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення.

Відповідно до ст. 29 Конституції України, у кожної людини є право на свободу та особисту недоторканність. Заарештовувати або тримати під вартою особу можна лише за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. У разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом 72 год. повинен перевірити суд. Затриману особу негайно звільняють, якщо протягом 72 год. з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою [1].

Стан дослідження. Питання, що стосується застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, досліджували такі науковці, як: О. В. Авраменко, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, Л. М. Лобойко, М. І. Карпенко, О. М. Коріняк, В. Т. Маляренко, Є. І. Макаренко, О. Ю. Тагаров, В. Я. Тацій, О. І. Тищенко, В. І. Фаринник та ін.

Мета статті полягає у виявленні та аналізі проблемних питань застосування взяття під варту як запобіжного заходу в кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Запобіжні заходи в кримінальному процесі відіграють важливу роль, тому що завдяки цим заходам є можливість гарантувати те, що істина буде встановлена, а винна особа буде покарана. Якщо є підстави вважати, підозрюваний обвинувачений або підсудний можуть уникнути слідства та суду або будуть заважати встановленню істини щодо справи, то застосувавши запобіжні заходи, можна запобігти цьому.

З прийняттям нового КПК України запроваджується нова концепція запобіжних заходів, покликана забезпечити дотримання органами слідства прав та свобод підозрюваних та обвинувачених, також новелою є те, що прийняття рішення про обрання запобіжних заходів та продовження строку їх дії віднесено до виключної компетенції слідчого судді (під час досудового розслідування) або суду (в судовому провадженні). Це пояснюється високою цінністю прав і свобод людини, яка викликає необхідність впровадження особливої процедури, що містить гарантії, які унеможливають їх безпідставне обмеження під час здійснення кримінального провадження. Саме така процедура утворює зміст окремого судового провадження щодо забезпечення судом законності обмеження конституційних прав і свобод людини під час досудового розслідування.

Тримання під вартою є найбільш суворим запобіжним заходом, який суттєво обмежує конституційне право людини на свободу та особисту недоторканість. Будучи природним, воно має бути забезпечене підвищеним захистом у сфері кримінального судочинства, а тому й може бути обмежене лише при дотриманні загальноправових принципів, виходячи із критеріїв розумності та об'єктивності.

Відповідно до статті 183 КПК, тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим статтею 177 цього Кодексу, крім випадків, передбачених частиною п'ятою статті 176 цього Кодексу.

Обрання запобіжного заходу взяття під варту включає в себе:

- внесення до суду клопотання про обрання запобіжного заходу;
- прийняття рішення про обрання запобіжного заходу та його оформлення;
- доведення рішення до відповідних осіб та складання необхідних документів;
- вжиття необхідних додаткових заходів, які впливають із суті обраного запобіжного заходу.

Клопотання слідчого, прокурора до слідчого судді про взяття під варту має бути достатньою мірою обґрунтовано, по-перше, доказами вчинення відповідною особою злочину, по-друге, доказами, що дають підстави вважати, що підозрюваний, обвинувачений, перебуваючи на волі, знищить чи підробить речі і документи, які мають суттєве значення для досудового розслідування, або незаконними засобами впливатиме на свідків та інших учасників кримінального провадження або протиправно перешкоджатиме кримінальному провадженню іншим чином чи вчинить новий злочин, по-третє, доказами неможливості запобігання ризикам, зазначеним у статті 177 КПК України та названим в клопотанні, шляхом застосування більш м'яких запобіжних заходів [2].

Тримання під вартою як запобіжний захід може бути застосовано не інакше, як:

1) до особи, котра підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачене основне покарання у вигляді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, виключно у разі, якщо прокурором, крім наявності підстав, зазначених у ст. 177 КПК, буде доведено, що підозрюваний, обвинувачений не виконав обов'язки, покладені на нього при застосуванні іншого, раніше обраного запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує;

2) до раніше судимої особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років, виключно у разі, якщо прокурором, крім наявності підстав, вказаних у ст. 177 КПК, буде доведено, що, перебуваючи на волі, ця особа переховувалася від органу досудового розслідування чи суду, перешкоджала кримінальному провадженню, або їй повідомлено про підозру у вчиненні іншого злочину;

3) до раніше не судимої особи, котра підозрюється чи обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років, виключно у разі, якщо прокурором, крім наявності підстав, зазначених у ст. 177 КПК, буде доведено, що, перебуваючи на волі, ця особа переховувалася від органу досудового розслідування чи суду, перешкоджала кримінальному провадженню, або їй повідомлено про підозру у вчиненні іншого злочину;

4) до раніше не судимої особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад п'ять років;

5) до раніше судимої особи, котра підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад три роки;

6) до особи, яку розшукують компетентні органи іноземної держави за кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким може бути вирішене питання про видачу особи [2].

В переважній кількості випадків суди (слідчі судді) обґрунтовують застосування щодо особи тримання під вартою у такий спосіб. В мотивувальній частині ухвали вони цитують положення відповідних статей з §1 глави 18 КПК України, якими слід керуватися при обранні запобіжного заходу та посилаються на правові позиції ЄСПЛ або цитують його рішення щодо необхідних підстав для застосування цього запобіжного заходу, без прив'язки до конкретного випадку, що розглядається. Після цього суд (суддя) перераховує визначені в ст. 177 КПК України ризики (втечі, знищення доказів, рецидиву злочинів та інших), та інші обставини, які мають враховуватись при обранні запобіжного заходу.

Отже, замість наведення в ухвалі того, які саме обставини дали суду (слідчому судді) підстави дійти висновку про обрання запобіжного заходу, зокрема, взяття під варту, і якими саме доказами ці обставини підтверджені, в ухвалі зазначається, що має робити суд (слідчий суддя), для того, щоб обґрунтовано застосувати запобіжний захід.

Зазвичай суди (слідчі судді) не обґрунтовують висновок про необхідність тримання під вартою конкретними обставинами справи, в тому числі доказами на підтвердження існування певних ризиків, не оцінюють обставини, які мають враховуватись при обранні запобіжного заходу, в тому числі вагомість наявних доказів на вчинення особою кримінального правопорушення, та обставини, що характеризують особу, зокрема, стан її здоров'я. Останні обставини у багатьох випадках також перераховуються у судовому рішенні без зазначення, що конкретно було враховано судом, на зразок: «При цьому враховується тяжкість вчинених злочинів, вік підозрюваного, його стан здоров'я, сімейний та матеріальний стан, вид діяльності, місце проживання та інше» [3].

Взяття під варту є найбільш продуктивним запобіжним заходом, а оскільки цей запобіжний захід суттєво обмежує свободу громадян, тому повинен застосовуватися лише у випадках, коли інші заходи є не ефективними. В. М. Корнуков з цього приводу слушно зазначає, що при обранні цього запобіжного заходу завжди необхідно пам'ятати, що він максимально обмежує права та свободи особи і надмірне захоплення ним виявляється, насамперед, у непотрібному, невиправданому обмеженні свободи обвинувачених (підозрюваних) осіб [4, с. 83].

Відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ, національні суди повинні з'ясувати, чи є тримання особи під вартою до судового розгляду справи єдиним запобіжним заходом, який забезпечив би належну процесуальну поведінку особи та виконання нею процесуальних обов'язків, а також чи є можливість обмежитися в даному випадку застосуванням менш суворого (альтернативного) запобіжного заходу.

Однак слідчі судді не завжди правильно оцінюють наявність ризиків, визначених ст. 177 КПК України, та наявність певних обставин, які необхідно враховувати в обранні запобіжного заходу, передбачених ст. 178 КПК України, що призводить необґрунтованого застосування як більш суворого запобіжного заходу, так і навпаки, занадто якого, що не здатний забезпечити належну поведінку підозрюваного. До того трапляється, що обставини, покладені в обґрунтування, не доказами. Окрім того, за посиланнями суддів, сприяють допущенню помилок під час застосування запобіжних заходів і дії органів досудового розслідування, які не завжди обґрунтовують клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту відповідно до вимог КПК України.

Основними їх недоліками є неповні дані про підозрюваного чи обвинуваченого, відомості про судимість, про злочин/кримінальне правопорушення, часто відсутні протоколи затримання особи, дата й час затримання. Поширені випадки, коли клопотання про обрання запобіжних заходів надходять до суду безпосередньо перед закінченням установленого законом строку, що позбавляє слідчих суддів можливості ретельно вивчити матеріал, перевірити наявність підстав для обрання підозрюваному (обвинуваченому) запобіжного заходу у вигляді саме тримання під вартою. Крім того, не завжди конкретизуються підстави, за наявності яких є необхідність у продовженні строку тримання під вартою, не обґрунтовується винятковість цього запобіжного заходу. У клопотаннях про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту не зазначається початок строку тримання осіб під вартою, через що виникають певні проблеми у подальшому винесенні слідчими суддями ухвал [5, с. 10].

Висновки. При обранні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту нагляд прокурора не повинен допускати жодного випадку незаконного та необґрунтованого взяття під варту, оскільки це буде грубим порушенням законності, що завдає суттєвої шкоди правам, свободам та інтересам людини і громадянина. Взяття під варту виражається в тому, що він є одним із імперативних засобів, який застосовує держава в особі уповноважених органів для проведення повного та об'єктивного розслідування злочинів; запобігання спробам ухилитися від слідства та суду та недопущення вчинення нових злочинів.

Список використаної літератури

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 41.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. — [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практ. коментар / відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. – Х. : Одіссей, 2013. – 1104 с.
4. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини за 2014. – С. 456. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/41347776>.
5. Корнуков В. М. Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве / В. М. Корнуков. – Саратов : Изд-во Саратов. юрид. Ин-та, 1978. – 137 с.
6. Керівники Суддів обговорили проблеми застосування КПК // Закон І бізнес – 2013. – № 35 (1125). – С. 10.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2017.